

Den Haag

Mooie stad 1945-1970
achter de duinen

Dick Brongers

INHOUD

INLEIDING	5
DE GEHAVENDE STAD	7
DE HERSTELLENDEN STAD, HERBOUW EN UITBREIDING	33
DE WERKENDE STAD	49
DEN HAAG, HET TWEEDE THUIS	65
JONG DEN HAAG	73
DAGELIJKS LEVEN IN DEN HAAG	87
DEN HAAG DEMONSTRATIESTAD	111

INLEIDING

'Den Haag, je tikt ertegen en het zingt' is een vaak geciteerde regel uit het gedicht 'Passage' van Gerrit Achterberg. Toch moet je voor een stad als Den Haag meer moeite doen om 'meezingers' over de hofstad te vinden dan bijvoorbeeld over Rotterdam en zeker over Amsterdam. In de Maasstad haakt iedereen in bij 'Ketelbinkie' en 'Langs de Maas' en in Mokum schalt iedereen 'Bij ons in de Jordaan' en 'Langs de Amsterdamse grachten' uit volle borst mee. Paul van Vliet bezong weliswaar de lege paleizen van Den Haag en in een liedtekst van Annie M.G. Schmidt vroeg Conny Stuart zich af wat voor weer het in de residentie zou zijn, maar pas met de tekst van 'O, o, Den Haag, mooie stad achter de duinen' kregen Hagenezen (en Hagenaars) dankzij Harrie Jekkers een eigen lijklied. Iedere rechtgeaarde Hagenaar kan ten minste het eerste couplet meegalmen:

O, o, Den Haag, mooie stad achter de duinen
De Schilderswijk, de Lange Poten en het Plein
O, o, Den Haag, ik zou met niemand willen ruilen
Met een gaan huilen, als ik geen Hagenees zou zijn

Verderop in de tekst merkt Harrie op dat Den Haag door de jaren zo veranderd is en dat dit voor hem veel te vlug is gegaan. Voor wie dat gevoel van vervreemding en melancholie deelt, is er een plek waar men op zijn gemak kan bekijken en onderzoeken 'waar de sneeuw van weleer' is gebleven. Den Haag bezit namelijk een sleutel van de schatkamer van het verleden, het Haags Gemeentearchief. Dankzij de collecties die daar zorgvuldig worden beheerd, kan men oog in oog staan met het verleden en bijna direct in contact komen met de Hagenaars die de stad na een verwoestende en ontwrichtende oorlog weer hebben opgebouwd en vormgegeven. In de schier onuitputtelijke en rijk geschakeerde fotocollectie kan men eindeloos dwalen en zich laten inspireren om die geschiedenis van de wederopbouw te verbeelden en te beschrijven.

Dit boek is het (beeld)verslag van een onderzoek naar de wederopbouw van Den Haag aan de hand van zeven thema's. Aan de hand daarvan wordt getoond en beschreven hoe geschonden de stad erbij lag. Na Rotterdam was de hofstad de zwaarst getroffen gemeente van Nederland.

Met man en macht en met beperkte middelen ging men voortvarend aan de slag met het herstel, de herbouw en ook de uitbreiding van de stad. De werkgelegenheid groeide gestaag en in De Binckhorst ontstond een dynamische industriewijk. Intussen ontstond er ook een gestage stroom van nieuwe Hagenaars, die in Den Haag een tweede thuis moesten vinden. Mensen uit Indië moesten na de onafhankelijkheid van Indonesië worden opgevangen en gehuisvest en ook voor gastarbeiders die voor de groeiende industriebedrijven waren geworven, moest onderdak worden gevonden.

Eind jaren vijftig en begin jaren zestig kondigt de jongere generatie zich aan en ontstaat een eigen jeugdcultuur. Den Haag verwerft de status van Popstad nummer 1 in Nederland.

Onder invloed van de toenemende welvaart verandert ook het dagelijks leven van de Hagenaars. De aanschaf van een brommer, een televisie en zelfs een auto wordt bereikbaar voor steeds meer mensen en dankzij de invoering van het vakantiegeld worden voorzichtig de eerste buitenlandse vakanties georganiseerd.

In een boek over Den Haag wordt tot slot natuurlijk ook stilgestaan bij de functie die de stad vervulde en nog steeds vervult als nationaal podium voor demonstraties.

Voor wie Den Haag nog niet (echt) kent, hoop ik dat dit boek helpt de stad te leren waarderen en voor wie haar wel kent, hoop ik dat men nooit met iemand hoeft te ruilen.

Op zondagochtend 6 mei 1945 kijkt burgemeester mr. S.J.R. de Monchy vanaf het bordes van het stadhuis op de Groenmarkt naar voorbijtrekkende soldaten, geheel rechts dr. W. Drees. De Monchy riep de bevolking met nadruk op tot een terugkeer naar orde en regelmaat. Voor zwaarhandel, houtroof, en eigenrichting was nu geen plaats meer.

> Een 'vergissingsbombardement' werd het eufemistisch genoemd. Deze luchtaanval door de geallieerden had de V-1 installaties moeten vernietigen die in het Haagse Bos en Marlot stonden opgesteld. Door foute interpretatie van de kaarten en de coördinaten wierp het luchteskader zijn bommen echter op de naastgelegen woonwijken van Den Haag. De gevolgen van deze aanval op het verkeerde doel waren catastrofaal en veranderde het Bezuidenhout in een woestijn vol bomkraters en ruïnes. Deze luchtfoto van de KLM uit 1946 toont het gebombardeerde Bezuidenhout. Op de voorgrond ligt de Schenkkade.

Om uiting te geven aan hun blijdschap over de bevrijding en hun afhankelijkheid aan het koningshuis hebben Hagenaars in de hoop op een snelle terugkeer van de Oranjes op het voorplein van Paleis Noordeinde bloemen neergelegd in de vorm van de letters W(ilhelmina), J(uliana) en B(ernhard), ca. 7 mei 1945.

In totaal werden achthonderd Hagenaars slachtoffer van oorlogsgeweld (Meidagen '40 en bombardement Bezuidenhout), vijfhonderd sneuvelden in het verzet en meer dan 2100 mensen stierven tijdens de Hongerwinter.

Onzekerheid was er over de vele duizenden Hagenaars die voor de Arbeidsinzet naar Duitsland waren gevoerd, de 45.000 evacués die ruimte hadden moeten maken voor de Atlantikwall en Festung Scheveningen en elders in het land een onderkomen hadden gevonden, en over de elfduizend gedeporteerde Joden. De dwangarbeiders keerden langzamerhand terug. De evacués moesten nog een tijdlang wachten op een woning. De Joden waren vrijwel allemaal systematisch vermoord. De vooroorlogse Joodse gemeenschap van circa 17.000 mensen was gedecimeerd tot minder dan 2000 zielen.

Na het feestgedruis en de festiviteiten van de eerste bevrijdings-

dagen stond het gemeentelijk bestuur voor een immense opgave. De oorlog was ten einde, maar hoe herstel je een stad en hoe het vertrouwen van zijn inwoners?

Voordat er weer kon worden opgebouwd, moest er eerst worden opgeruimd en hersteld.

Al kort na de bevrijding werd begonnen met het slopen en opruimen van bunkers en verdedigingswerken. Dat was ingegeven door praktische, maar vooral ook psychologische redenen. De verdedigingswerken waren symbolen van de bezetting waaraan men niet meer herinnerd wilde worden. De duizenden mijnen op het strand, in zee en in de duinen werden geruimd. Volledig in strijd met het oorlogsrecht werd dat gevaarlijke werk veelal met behulp van Duitse krijgsgevangenen uitgevoerd. In de zomer van 1946 was het strand van Scheveningen weer toegankelijk voor badgasten.

In de Beverweerdstraat 28 was het in september 1952 feest. Ter gelegenheid van de 1000e woning van de woningbouwvereniging 's-Gravenhage werd door de Moerwijk-harmonie een serenade gebracht, september 1952.

Op het Heeswijkplein was de toonzaal van binnenhuisarchitect Jan Alleman gevestigd, waar de bewoners van de wederopbouw-wijken inspiratie konden opdoen voor het 'Nieuwe wonen'. Maar het was ook een plein dat uitstekend geschikt was voor bijvoorbeeld een turndemonstratie, ca. 1955.

Zoals wel vaker stonden tussen droom en daad vooral praktische bezwaren in de weg en hielden veel gezinnen vast aan oude tradities bij de inrichting van hun nieuwe woningen. De Perzische tapijtjes bleven op tafel liggen, de Friese staartklok tikte gestaag door, terwijl de heer des huizes, na weer een dag een bijdrage te hebben geleverd aan de wederopbouw, in zijn zware rookfauteuil het avondblad las bijgelicht door de schemerlamp met stoffen kap. De onvermijdelijke en onverwoestbare sanseveria profiteerde wellicht nog het meest van lucht, licht en ruimte. Deze foto van het interieur in de Coevordenstraat 117 in augustus 1957 demonstreert de kloof tussen de ideeën van Goed Wonen en oude tradities.

groot was dus het geluk bij de bewoners toen er midden jaren vijftig een gloednieuwe wijk met flats gereedkwam waar niet alleen gewoond maar ook gewinkeld, gespeeld en getuinierd kon worden?

Den Haag vond uitbreidingsgebieden in de Escampolder en Mariahoeve. De wijken in Escamp werden alleen voor lagere inkomens gebouwd. Mariahoeve kreeg een gevarieerder aanbod. In Zuid-West Den Haag was Moerwijk de eerste nieuwbouwwijk in het wederopbouwprogramma. Later verzezen de nieuwbouwwijken Morgenstond, Vrederust, Berestein en Bouwlust. Er kwamen laagbouwflats met binnentuinen en badkamers met een lavet: een kruising tussen een gootsteen en een badkuip.

Een belangrijk uitgangspunt voor de inrichting van deze wijken was 'het idee dat het stadsgezin voor de dagelijkse levensbehoeften, reiniging en vervoer een beroep moest kunnen doen op diensten in haar omgeving'. Scholen, kerken, speeltuinen, dokters, tandartsen, winkels, garages en banken moesten zich binnen loopafstand bevinden. De woonwijk kwam centraal te

Directeur van dit autosloopbedrijf was Loek Kroesemeijer, die de bijnaam 'Schrootkoning' kreeg. Januari 1969.

Een 'iconisch gebouw', het Autopalace met showroom aan de Binckhorstlaan 312-318. 1952.

Een andere grote speler in de Binckhorst was de firma Escher. Dit bedrijf was in 1926 begonnen in de Laakhaven met een fabriek waar aanvankelijk vijftientig mensen werk vonden. Hier ontwikkelde de firma zich tot een gerenommeerd constructiebedrijf voor allerlei soorten staalconstructies. In 1930 had Escher een primeur in Den Haag met de introductie van het elektrisch lassen. Nog steeds is de voetgangersbrug over de Trekvlief, bij de voormalige gasfabriek, een fraaie herinnering aan het eerste product dat met deze techniek tot stand kwam. Door de steeds in omvang toenemende producten, zoals drukvaten en andere immense apparaten werd de noodzaak aan een grotere fabriekshal nijpend. Die ruimte werd gevonden aan de Zonweg – Plaaneetkade in de Binckhorst.

Inmiddels had Escher een personeelsbestand van driehonderdvijftig werknemers. De jaren vijftig en zestig waren zonder meer de succesvolste jaren van het bedrijf en in die tijd haalde het bedrijf ook regelmatig de krant met bijzondere producten of opvallende productiecijfers. Het staal voor de massieve constructies

van het bedrijf werd steeds over water aangevoerd en de gereedgekomen producten of onderdelen hiervan gingen meestal ook via het water de Binckhorsthaven weer uit.

De afmetingen van dergelijke apparaten konden maximaal tot zestig meter hoog en een diameter van vijf meter belopen en werden horizontaal op dekschuiten vanuit de Binckhorsthaven afgevoerd. Escher behoorde in die jaren tot de tien grootste bedrijven op dit gebied in Nederland.

Langzamerhand raakte de Binckhorst steeds voller. De gemeente ging ook zelf bouwen om voor kleinere bedrijven ruimte te scheppen. Onmiddellijk na oplevering van de prefab industriehallen werden zij verhuurd. De autobranche was sterk in op-

De Gemeentereiniging komt geregeld langs bij de politie (bureau Burgemeester Patijnlaan) om de voor de schroothoop bestemde autowrakken op te halen en ze te deponeren bij de firma Pametex in de Binckhorst, januari 1969.

komst en in het industriegebied verrees de ene autodealer na de andere. Vooral de bijzondere showroom van Autopalace viel op door zijn markante architectuur.

Behalve voor aankoop en onderhoud maakte menige chauffeur ook de laatste rit met zijn auto naar De Binckhorst. De firma Pametex was een begrip voor iedereen die van zijn auto af wilde of losse onderdelen zocht.

Het bedrijf vestigde zich in 1965 aan de Binckhorstlaan op het terrein van de spoorwegen. Vier jaar later werd de eerste shredder geïnstalleerd op het bedrijfsterrein. Een machine die in één uur honderd wrakken tot brokken schroot kon verwerken. In 1974 kreeg Pametex de beschikking over een mobiele autowrakkenpletter (MAP). Deze machine was op een trailer gemonteerd en reduceerde een auto tot een plaat van circa vijftwintig centimeter dikte. Die plaat werd vervoerd naar de Binckhorst voor verdere verwerking tot schrootpakket.

Een kijkje in het interieur van drogisterij De Salamander aan de Betje Wolffstraat. Het eerste filiaal van De Salamander was gevestigd aan de Hoefkade 309-311 op de hoek van de Van Ravesteinstraat. Eerst nog als een afdeling van Doelfray's Lakfabrieken, maar later werd het een naamloze vennootschap met diverse vestigingen door de gehele stad.

Aan de Jan Luykenlaan 84 vond je de slagerij van Jan van Dongen (1920-2001). Deze kleinschalige ondernemingsvorm vond je vooral in de toen nog talrijke buurtwinkels. Tot ongeveer vijftig jaar geleden ging je voor de dagelijkse boodschappen niet naar de supermarkt, maar naar de winkels in de wijk. Vlees bij de slager, melk bij de melkboer en koekjes bij de bakker of kruidenier. Augustus 1952.

Buurtwinkels

Een economische metamorfose die zich in deze jaren langzaam begon te voltrekken, was het geleidelijk verdwijnen van de middenstand: de kleine ondernemer die met hulp van het gezin zijn zaak draaiende hield. Een gemakkelijk bestaan hadden deze kleine zelfstandigen bepaald niet. Hard werken was het motto en niemand leek dat uit de weg te gaan. Veel keus was er overigens niet. Met vereende krachten werd het hoofd boven water gehouden. Familieleden zorgden voor opvang van de kinderen en vaak werkten kinderen mee in de zaak. Hun ouders konden vaak niet anders dan ze aan het werk te zetten. Ook moeder de vrouw werkte mee. Eigenlijk bijzonder in een tijd dat vrouwen juridisch en economisch nog afhankelijk waren van hun echtgenoot.

Elke buurtwinkel had zijn eigen specialiteit en vaste klantenkring. Bovendien hadden de winkels een belangrijke sociale functie. De winkel was een ontmoetingsplaats en de mensen achter de toonbank waren goed op de hoogte van de wereld en handel en

wandel van de buurtbewoners. Die kennis deden ze vooral op tijdens het bezorgen aan huis. De melkboer, bakker HUS, de kruidenier van de Coop: allemaal kwamen ze met bakfietsen, later met gemotoriseerde of elektrische wagens langs de deur.

Toch ging het snel bergafwaarts met de zelfstandig gevestigde winkelier. Met name de kruideniers hadden het zwaar. In 1948 deden de Amerikaanse fenomenen 'zelfbediening' en 'supermarkt' hun intrede. Met succes, want klanten kozen uiteindelijk voor lagere prijzen boven persoonlijk contact. De buurtwinkel werd voor veel mensen het adres voor de vergeten boodschappen. Sommige probeerden het hoofd nog boven water te houden door hun winkel om te vormen naar een soort supermarkt. Met de opkomst van grote supermarktketens, zoals de Konmar, werden deze buurtwinkels echter steeds schaarser. Ook de ontwikkeling van ruim opgezette winkelcentra in de nieuwbouwwijken bleken voor menige klant een grote aantrekkingskracht te hebben. Menige buurtwinkel moest tenslotte de deuren sluiten.

Kleine middenstanders in actie. Links: een melkboer kondigt met een bel zijn komst aan. Rechts: de bakker heeft nu even tijd om de krant te lezen, 22 juli 1957.

Inspiratie uit Engeland

Den Haag was dus een voor de hand liggende keus om Britse bands te laten optreden tijdens hun Europese tournee. De keuze om het Britse bandje The Rolling Stones op 8 augustus 1964 in het chique Kurhaus te laten spelen was minder vanzelfsprekend en getuigde eerder van onbegrip en gebrek aan kennis van de jeugdcultuur bij lokale autoriteiten en gezagsdragers.

Organisator Paul Acket had vijf mannen ingehuurd om de Stones en hun instrumenten te beveiligen. In de kelder waren nog zeven politieagenten paraat, voor de zekerheid. Op het nabijgelegen politiebureau was nog een vijftiental agenten, de hondenbrigade en de bereden politie aanwezig. Als voorprogramma had men André van Duin geboekt en artiesten die in de verste verte niet met de Stones waren te vergelijken, zoals Trix & The Paramounts en de Fouryo's. Jos Brink moest de nummers aan elkaar praten. Dat programma bleek niet echt een gelukkige keuze. Het eerste

optreden van de Rolling Stones op het Europese vasteland liep volledig uit de hand en wordt ook nu nog door de band en zijn fans als een hoogtepunt uit de vele tournees van de Stones gezien. Verder dan vier nummers kwam het optreden niet.

Als er waarheid zou moeten worden gehecht aan de beweringen van iedereen die zegt bij dit concert aanwezig te zijn geweest, zou het Kurhaus toen meer ruimte hebben bevat dan de Ziggo Dome anno 2021.

Drie jaar later, op 15 april 1967, kregen de autoriteiten een herkansing met een optreden van The Stones in de Houtrusthallen en slaagden ze voor het diploma ordehandhaving.

De Haagse jeugd had inmiddels volop inspiratie op kunnen doen en steeds meer Haagse bands droegen bij aan de status van Popstad nummer 1 in Nederland. Die positie kreeg nog een geweldige opsteker met de doorbraak van Haagse popgroepen in het buitenland met als hoogtepunt het bereiken van de eerste plaats in de Amerikaanse hitparade door Shocking Blue met het nummer 'Venus' in februari 1970. Met de toenemende populariteit van The Beatles en de Rolling Stones verschenen er groepen 'artistiekelingen' (Kikkers), die met hun lange haardracht het voorbeeld van hun idolen volgden. Ook met hun kleding onderscheidden ze zich van de 'Bullen'. Bij voorkeur droegen ze legerparka's of PTT-capes, gebleekte spijkerbroeken met wijde pijpen en halfhoge suède schoenen van het merk Clarks. De meisjes waren min of meer hetzelfde gekleed of droegen minirokken.

Rob Grötzing, de zestienjarige leider van de 'Harpurs' of 'Kikkers', met zijn vriendinnetje Lizzy bij het Staatsspoorstation, 1965

Robbie van Leeuwen, die de band had opgericht na zijn vertrek uit The Motions, werd datzelfde jaar in het Gemeentemuseum samen met zangeres Mariska Veres en de overige bandleden benoemd tot ereburger van Den Haag. Als dank voor de onderscheiding speelde de band enkele nummers in de hal van het museum aan de Stadhouderslaan. In het midden Mariska Veres, rechts Robbie van Leeuwen, 17 februari 1970.

Het optreden van de Rolling Stones in het Kurhaus liep volkomen uit de hand. Op het podium poogt een politieagent met wapenstok vertwijfeld en vruchteloos de orde te herstellen, 8 augustus 1964.

UITGAVE

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

Tekst

Dick Brongers

Vormgeving

Gijs Dragt

Dit boek is mede tot stand gekomen dankzij een financiële bijdrage van de Stichting 's-Gravenhaags Ondersteuningsfonds voor Boekhandelaren en Uitgevers.

© 2021 WBOOKS Zwolle / de auteur
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2021.

ISBN 978 94 625 8456 3
NUR 693

VOOR WIE MEER WIL WETEN

De gehavende stad

Bart van der Boom, *Den Haag in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1995)
Geschiedkundige Vereniging Die Haghe, *Van de kaart geveegd. Wat in Den Haag verdween voor de aanleg van de Atlantikwall, 1942-1944* (Den Haag 2020)
Haagse Historie (Den Haag) voorjaar 2018 nr. 7, voorjaar 2020 nr 15, winter 2020 nr 18.

De herstellende stad

Richard Kleinegris, Fred van der Burg, Just de Leeuwe, *Compact en Harmonieus. Sociale/bedrijven woningbouw in Den Haag 1850-2015* (Den Haag 2016)

De werkende stad

Stichting Haags Industrieel Erfgoed, *shie.nl/bedrijven*
Leon van Velzen, *Over lood, ossegal en drukkersverdriet* (Den Haag 1998)

Het tweede thuis

Annemarie Cottaar, *Ik had een neef in Den Haag. Nieuwkomers in de twintigste eeuw* (Zwolle 1998)
Annemarie Cottaar, *Zusters uit Suriname* (Den Haag 2003)
Annemarie Cottaar, *Indisch leven in Nederland* (Den Haag 2006)
Internationaal Instituut Sociale Geschiedenis (Amsterdam) *Historisch Beeldarchief Migranten*

Jong Den Haag

Leo Blokhuis, *Haags Speelkwartier. Scènes uit de muziekwinkel* (Amsterdam 2012)
Peter Breedveld, Den Haag: bakermat van de Nederlandse popcultuur, in: *Historisch Nieuwsblad* 9/2003
Richard Kleinegris, *Ongrijpbaren gegrepen. De Haagse jeugdsien rond de EM en de SWEM, 1965 - 1993* (Den Haag 2005)
Niek Pas, De magie van het 'provotariaat', in: *Historisch Nieuwsblad* 4 2015
Cyrille Offermans, De prettige gekte van de jaren zestig, in: *Historisch Nieuwsblad* 2/2000
Trespas W, *En dan nu de polonaise. Muziek in Den Haag en Scheveningen* (Den Haag 2008)

Dagelijks leven

Annegreet van Bergen, *Het goede leven. Hoe Nederland in een halve eeuw steeds welvarender werd* (Amersfoort 1998)
Annegreet van Bergen, *Gouden jaren. Hoe ons dagelijks leven in een halve eeuw onvoorstelbaar is veranderd* (Amersfoort 2016)

De demonstratiestad

Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995)